

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

С.О. БІЛА, д.н.д.у., професор,

Інститут економіки та прогнозування НАН України(м. Київ)

ІНСТИТУЦІЙНІ СКЛАДОВІ РЕФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ
(ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ)

Успішне здійснення економічних реформ в Україні, лібералізація та структурні перетворення національної економіки великою мірою залежать від активності інституційних перетворень. Приватизація, антимонопольна політика держави та створення привабливого конкурентного середовища, регуляторна політика та розвиток підприємництва, становлення в країні дієвої фінансової інфраструктури (банки, біржі, страхові та інвестиційні компанії), подолання тінізації економіки тощо є невід'ємними складовими критичної маси ринкових перетворень. Саме за її наявності в країні оптимізується співвідношення факторів виробництва та формуються умови для подальшого розвитку ринку.

Особливе місце в інституційних перетвореннях перехідного періоду належить трансформації відносин власності, що здійснюється за рахунок приватизації. В українській економічній літературі проблемі власності присвячено багато наукових праць. Серед них дослідження В.О.Рибалкіна, І.В. Лазні [1]. Автори приділяють велику увагу аналізу методологічних та теоретичних положень зарубіжних та вітчизняних вчених, на яких ґрунтується сучасна загальна теорія власності; розкривають зміст та функції відносин власності у їх історичному розвитку; досліджують механізм та форми реалізації відносин власності тощо [1].

Окремий блок наукових праць аналізує відносини власності в міждисциплінарному аспекті: економіка – право, що можна співставити з дослідженнями соціально-правового інституціоналізму, започаткованого свого часу Дж. Коммонсом. Цікавими у цьому ракурсі є наступні роботи: С.Н. Баліна, В.Ф. Ущатовський "Правові основи приватизації в Україні та її захист від злочинних посягань" (К., 1999 р.); "Право власності в Україні" (за заг. ред. О.В.Дзери; К., 2000) [2; 3] та ін. У цих фундаментальних працях (які, до речі, мають статус навчальних посібників) розглядаються питання виникнення та реалізації права приватної, колективної, державної, комунальної власності та його захисту. Особлива увага приділяється аналізу стану, трансформації та змісту правової

бази, що регулює правовідносини у сфері приватизації в Україні.

Класичні, певною мірою консервативні дослідження з питань трансформації відносин власності в Україні (наприклад, В.П. Семенюк "Розвиток корпоративного сектора економіки та корпоративного управління в Україні" [4]), в яких досконало аналізуються питання становлення приватного та корпоративного сектора економіки України в умовах приватизації, дивідендна політика держави щодо приватизованих підприємств тощо, органічно кореспондують з новітнім, неоінституційним аналізом проблем власності в умовах трансформаційної економіки. Зокрема, в монографії В.В. Дементьєва "Економіка як система влади" у розділі 7.3. "Мотивація власника і система економічної влади в перехідній економіці" [5, с. 353-371] автор розглядає відносини власності в контексті реалізації відносин влади стосовно питань максимізації доходу, його розподілу та споживання між агентом та принципалом; стосовно мотивації вибору власника з метою досягнення рівноважної (ефективної) влади [5, с. 358]. Такий аспект наукових досліджень започатковує новий напрямок в аналізі проблематики власності: власність та норми як результат раціонального вибору; теорія ігор, моделювання взаємодії у відносинах власності; трансакційні витрати та їх вплив на трансформацію відносин власності; нелегальна економіка та зміни у відносинах власності; взаємодія теорії контрактів, фірми, держави та власності тощо. Такі напрями наукових досліджень, на нашу думку, ґрунтуються на класичній теорії "інституційної економіки", фундаментальні положення якої представлені, зокрема, у розробках А.М. Олійника [6]. Водночас у сучасній українській економічній літературі вищезазначена проблематика інституційних досліджень власності, на жаль, достатньою мірою не розроблена.

Метою статті є теоретико-методологічний аналіз закономірностей розвитку етапів приватизаційних процесів в Україні з урахуванням становлення інституційного середовища ринкової економіки, інституційних чинни-

© С.О. Біла, 2006

ків трансформаційних перетворень суспільного розвитку. Вирішення цієї наукової проблеми досягається за рахунок розв'язання наступних завдань:

- визначити етапи приватизаційних процесів в Україні та показати вплив інституту права на їх розвиток;
- дослідити, які інституційні складові ринкового середовища сформувалися в Україні під впливом приватизації;
- проаналізувати зв'язок між характером та спрямованістю приватизації та розвитком інституту нелегальної економіки, тіньових схем приватизації в Україні. Виявити шляхи їх ліквідації.

Економічні реформи в незалежній Україні розпочалися саме зі змін у відносинах власності. “Колоніальний” характер співробітництва Україна - Росія був ліквідований відразу після визнання національною державною власністю всіх майнових комплексів, що розміщувалися на території України станом на 1991 р. Найбільшої гостроти в цей період набуває проблема “одержавлення власності”, що відбулося внаслідок “об’єднання влади і власності в єдине ціле” в умовах соціалізму та панування командно-адміністративної системи управління [1, с. 209]. З початком ринкових перетворень ліквідація монопольного становища державного сектора та створення на цій основі конкурентного середовища стають одним з головних завдань ринкового реформування української економіки і втілюються на практиці через державну політику приватизації.

У широкому розумінні приватизація охоплює як економіко-правові, так і організаційно-правові заходи щодо обмеження монополізму держави, створення та підтримки реальних власників і залучення до цього процесу платоспроможних інвесторів. Лише комплексна взаємодія всіх визначених вище чинників сприяє досягненню довгострокового економічного зростання в Україні. Закони України, укази Президента, Державна програма приватизації, постанови та декрети Кабінету Міністрів України, а також інші законодавчі та підзаконні акти регламентували та регулювали хід приватизаційних процесів в країні, їх інтенсивність та спрямованість.

Відповідно до теорії сучасного інституціоналізму в умовах ринкового господарства особливого значення набуває правове забезпечення відносин власності. Три головні складові норми права власності - право володіння, право користування та право розпорядження - не тільки зумовлюють певний характер економіч-

ної взаємодії суб’єктів господарювання всіх рівнів, але й виступають як базові норми існування інституту ринку в цілому. Згідно з концептуальними побудовами інституціоналізму, чітке розмежування прав власності відповідає інтересам економічних агентів як мінімум з двох причин: зменшується невизначеність у їх взаємодії та водночас відбувається оптимізація використання обмежених ресурсів ринку [6, с. 107]. В економіці перехідного типу (для якої характерним є високий рівень невизначеності умов господарювання та загальний дефіцит ресурсів) правове врегулювання відносин власності стає вихідним пунктом усіх трансформаційних перетворень у суспільстві. Отже, на початку реформ держава зосереджує зусилля саме на законодавчому, соціально-правовому інституційному напрямі забезпечення приватизаційних процесів.

Перший етап приватизації охоплював часові межі з кінця 80-х – до початку 90-х років ХХ ст. Він характеризувався швидким розвитком підприємницького руху, зокрема створенням великої кількості товариств з обмеженою відповідальністю, дрібних акціонерних товариств. Починаючи з 1991 р. в Україні було прийнято цілу низку законів та нормативних актів, що й досі (з певними змінами) регламентують правове поле процесів роздержавлення, приватизації, рівноправного існування всіх форм власності тощо. У контексті удосконалення інституту власності особливого значення набули закони України “Про власність” (від 7 лютого 1991 р.); “Про підприємства в Україні” (від 27 березня 1991р.); “Про приватизацію майна державних підприємств” (від 4 березня 1992 р.); “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” (від 6 березня 1992 р.); “Про приватизаційні папери” (від 6 березня 1992 р.) та ін. Загалом, правовідносини у сфері власності в нашій державі зараз забезпечують понад 100 законів, законодавчих та нормативних актів [2, с. 155-157; 3, с. 86-87] тощо.

За період з 1991 по 1993 рр. процес розвитку приватного сектора економіки в Україні мав напівлегальний характер. Тисячі “малих підприємств” були організовані як дочірні фірми великих державних підприємств та відомств або створювалися під прямим протекціонізмом (та з великою особистою зацікавленістю) вищих державних менеджерів. За таких обставин найдефіцитніші товари, що випускали державні підприємства, як правило, реалізовувалися через ці “дочірні фірми”. Прибуток від торгових угод (у тому числі і зовнішньоекономічних)

переважно “осідав” на рахунках саме цих малих підприємств. Такого типу (“дочірні”) малі підприємства та ті, хто за ними стояв, і стали основою формування олігархічних структур сучасної України. Їх діяльність, поряд із діяльністю монопольних торгових та фінансових фірм, поступово стала каналом привласнення поточних прибутків легального, державного сектора економіки, а згодом (за рахунок легалізації отриманих капіталів) і каналом офіційного придбання майна, виставленого на приватизацію. Така приватизація стала одним з найдієвіших шляхів первинного накопичення приватного капіталу в Україні.

Другий етап реформування відносин власності в Україні (етап масової приватизації (1995-1998 рр.) був пов’язаний з масовим акціонуванням (корпоратизацією) середніх та великих державних підприємств та їх приватизацією шляхом використання приватизаційних паперів. З перших кроків масова приватизація в Україні відбувається як штучний процес, заснований на «ваучерній моделі», а не на класичній ринковій моделі, що передбачала продаж об’єктів на фондовому ринку та на ринку нерухомості. Передумовою до цього стає відсутність у країні ринкової та фінансової інфраструктури, приватного капіталу, упереджене ставлення більшості населення до ринкових перетворень. За таких обставин модель “ваучерної приватизації” отримує підтримку переважної більшості населення, оскільки кожний громадянин формально ставав володарем рівної кількості «приватизаційних грошей» (що створювало ілюзію рівності та соціальної справедливості у розподілі державної власності). Така модель дозволяла досить швидко здійснити приватизацію (навіть без наявності первісного капіталу). Українські «ваучери» - приватизаційні майнові сертифікати, - не перебували у вільному обігу. З самого початку вони існували у вигляді іменних депозитних рахунків, і тільки у 1995 році була запроваджена їх паперова форма.

Слід зауважити, що з 1995 по 1998р. найбільшого поширення дістали такі неконкурентні методи приватизації, як викуп майна трудовим колективом або організацією орендарів (за приватизаційні майнові сертифікати); майнові сертифікатні аукціони; некомерційні конкурси тощо. Комерційні конкурси та аукціони проводилися майже виключно для приватизації об’єктів невиробничої сфери (кафе, перукарні, їдальні тощо). Приватизація в Україні в цей період мала переважно безкоштовний, “паперовий” характер, коли володарі приватиза-

ційних майнових сертифікатів безпосередньо (за місцем роботи) або через трастові, інвестиційні компанії та фонди діставали право розпорядження акціями та паями підприємств, що приватизуються.

За такого підходу відбувалася і корпоратизація, тобто перетворення державної власності на акціонерну. Володарями акцій ставали переважно члени трудових колективів в обмін на приватизаційні майнові сертифікати (ПМС) та пізніше - компенсаційні сертифікати (КС). За такої приватизації ні в державний бюджет, ні до об’єктів, що приватизувалися, не надходили реальні кошти на реконструкцію, модернізацію та технічне переоснащення виробництва. Приватизація 1995-1998 рр. не сприяла формуванню реальних інвестиційних потоків та їх спрямуванню в недержавний сектор виробництва, який переважно був представлений акціонерними товариствами, колективними та орендними підприємствами.

Про незначну зацікавленість населення у “безкоштовно-паперовій” приватизації свідчило й те, що ринкова вартість приватизаційного майнового сертифіката (“ваучера”) ніколи не перевищувала 10% його номінальної вартості, а багато громадян взагалі добровільно не скористались правом на його отримання. За оцінками експертів, приблизно 44% тих, хто мав право на отримання сертифіката, не скористалися ним. Більше того, у практиці роботи провідних українських інвестиційних фондів “Олбі-Україна”, “Кінто”, “Київська Русь” тощо досить популярною була послуга “передачі прав на управління” майном підприємств, що приватизуються, власником приватизаційного майнового сертифіката інвестиційному фонду. За це власник одержував гроші, а інвестиційний фонд - “ваучер” без господаря, тобто така операція маскувала елементарну купівлю-продаж приватизаційного майнового сертифіката.

Під час проведення сертифікатних аукціонів за акції підприємств, що становили комерційну цінність для інвесторів (тютюнові фабрики, підприємства харчової промисловості тощо), інвестиційні фонди розплачувались “нічийми” приватизаційними майновими сертифікатами. Таким чином, підприємства, продукція яких була конкурентоспроможна на ринку, переходили у приватну власність засновників інвестиційних фондів або тих тінювих структур, які стояли за ними. “Народні” ж приватизаційні майнові сертифікати фонди пакетами вкладали в усі підприємства, що приватизувалися за планом, без урахування їх потенційної конкурентоспроможності. Внаслідок цього дивіденди

були вкрай низькими або взагалі не виплачувались власникам інвестиційних сертифікатів та акцій приватизованих "безкоштовним методом" підприємств.

Не краще виглядала справа і з іншими платіжними засобами приватизації – приватизаційними компенсаційними сертифікатами (що існували в Україні з 1994 року). За їх допомогою первісно планувалося компенсувати населенню втрати знецінених накопичень на рахунках Ощадбанку та Держстраху (Указ Президента України від 24 листопада 1994 р. "Про компенсацію громадянам України втрат від знецінення грошових заощаджень в установах Ощадного банку України та Укрдержстраху"). Якщо номінальна вартість компенсаційного сертифіката становила 10 гривень (приблизно 2,5 дол. США), то його ринкова ціна була нижчою від установленої державою у 4-5 разів [7, с. 139].

Слід зазначити, що починаючи з 1993 р. в Україні домінує ідея використання надходжень від приватизації на покриття бюджетного дефіциту. Частка відрахувань до бюджету від приватизаційних коштів з 50% у 1993 році зросла до 90% у 1999 році [7, с. 139], але всі вони "проїдались" на невиробничі потреби та термінові соціальні виплати. Формальне дотримання при впровадженні державної політики приватизації принципу соціальної справедливості, що розглядалося як поєднання гласності з виконанням антимонопольного законодавства та наданням пільг трудовим колективам (вибір способу приватизації, першочергове право на придбання майна підприємств, пільги для членів родини працівників тощо), не тільки не дало очікуваних результатів, а навпаки, призвело до посилення кризових явищ та зростання соціального напруження в українському суспільстві. Наслідком цього стала відсутність реальних власників та реальних інвестиційних надходжень до приватизованих підприємств. Отже, головна проблема промисловості - фізичний та моральний знос устаткування - не могла бути вирішена за рахунок "паперової" приватизації. Цілком зрозуміло, що "паперова" приватизація не сприяла і надходженню коштів на реструктуризацію підприємств, їх переобладнання. Не сприяли цьому й бюджетні "продання" надходжень від приватизації. Проблема застарілого устаткування зумовлювала як низьку конкурентоспроможність продукції, так і зниження обсягів виробництва в Україні впродовж 1992-1998 рр. Крім того, відсутність коштів на потреби технічного переобладнання промислових підприємств та, як наслідок цього,

висока матеріаломісткість та енергомісткість національного виробника спричинили і "газову кризу" в Україні на початку 2006 р. Отже, можна говорити про те, що помилки у використанні коштів, що надходили від приватизації, спричинили ефект зростання трансакційних витрат у національному виробництві на довгостроковий період.

До позитивних наслідків етапу масової приватизації в Україні можна віднести появу великої кількості малих приватних підприємств. За 1995-1998 роки у приватну власність перейшло понад 90% підприємств торгівлі, сфери обслуговування та громадського харчування (майже 40,4 тис. малих підприємств). Внаслідок малої приватизації в Україні досить швидко був подоланий дефіцит товарів, підвищилися стандарти якості на ринку послуг, з'явилися передумови до формування середнього класу. Загалом, протягом 1992-1998 років в Україні було приватизовано 61591 об'єктів, переважну більшість яких становили малі підприємства – 49519 (80,4%); середні та великі – 10840 одиниць (17,6%); об'єкти незавершеного будівництва – 1232 об'єкта (приблизно 2%) [7, с. 143].

Головним позитивним наслідком етапу масової приватизації в Україні (1995-1998 рр.) стали ліквідація державної монополії та формування загальної тенденції до еволюції відносин власності й типів господарювання у бік посилення їх різноманіття. Під впливом змінюваного співвідношення приватногосподарських, колективних, корпоративних, суспільних інтересів в Україні відбулося становлення змішаної, багатокладної економічної системи. Цей процес став гарантом незворотності ринкових перетворень у нашій державі та свідченням про обрання демократичного шляху суспільного розвитку.

Усвідомлюючи необхідність створення конкурентного середовища, держава поступово переглядає стратегічні пріоритети приватизації. Починаючи з 1999 р. і по цей час в Україні спостерігається новий, третій етап приватизації, характерними рисами якого стають корпоратизація частини об'єктів, раніше заборонених до приватизації та широке використання індивідуальних грошових способів приватизації. В Україні набувають поширення процеси корпоратизації, тобто перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, більш як 75% статутного фонду яких перебуває у державній власності, а також виробничих і науково-виробничих об'єднань (правовий статус яких ще не визначений) на відкриті акціо-

нерні товариства. Так, на 1 квітня 2005 р. в реєстрі корпоративних прав держави обліковувалося 1375 господарських товариств, у статутних фондах яких була присутня державна частка. З них 386 господарських товариств (28% загальної кількості) мали у статутному капіталі державну частку понад 50% (тобто контрольний пакет), з них 156 господарських товариств (11%) мали державну частку 100%.; 473 господарських товариств (34%) мали державну частку в статутному капіталі розміром від 25 до 50% (блокуючий пакет); 516 господарських товариств (38%) мали державну частку в статутному капіталі менше 25% [4, с.80]. Отже в Україні досить значна частка акціонерного капіталу промислових підприємств і досі залишається у власності держави. З одного боку, це позитивне явище, оскільки дивіденди поповнюють державний бюджет країни, а з другого - це відштовхує потенційних приватних інвесторів, породжує тіньові схеми привласнення державної частки акцій приватним капіталом.

Під час третього (грошового) етапу приватизації широкого розповсюдження в Україні набувають тіньові схеми приватизації. Так, реальністю стала практика передачі державних пакетів акцій в управління впливовим національним бізнес-групам, коли останні отримували контроль над великими державними підприємствами. Це дозволяло приватним структурам без будь-яких інвестиційних впливань, привласнювати доходи корпоративних підприємств. Досить популярним в Україні став механізм штучного банкрутства, який дозволив потенційним власникам (як правило, олігархічним структурам) купувати об'єкти за більш низькою, ніж при приватизації, ціною та без фінансових зобов'язань перед кредиторами. Наступною законодавчо легальною, але тіньовою за суттю стала така позаприватизаційна процедура як додаткова емісія акцій, в результаті якої частка державної власності зменшувалася до рівня, що не впливав на прийняття управлінських рішень. Внаслідок цього держава фактично втрачала можливість керувати дивідендною політикою корпоративних підприємств, втрачала прибутки.

Ці та інші схеми тіньових методів приватизації в Україні виникли внаслідок зростання трансакційних витрат та "ціни підкорення закону" в процесі легальної приватизації. Отже, одним із дієвих заходів боротьби з нелегальними схемами приватизації має стати удосконалення українського законодавства у бік його демократизації, врахування принципів регуляторної політики та підтримки конкуренції.

Особливої актуальності ця проблема набуває під час виконання в Україні Державної програми приватизації на 2003-2008 роки, мета якої полягає у завершенні масової приватизації. Прозорість та гласність у процесі продажу державного майна, забезпечення ефективної діяльності підприємств у постприватизаційний період тощо потребують створення легального інституційного середовища для існування та розвитку всіх форм власності, їх дієвого функціонування в умовах ринку. Ці та споріднені з ними проблеми інституційного забезпечення реформування відносин власності потребують на подальші теоретико-методологічні дослідження вчених економістів.

Проведений аналіз інституційних складових реформування відносин власності в Україні дозволяє зробити наступні висновки:

1. Відповідно до теорії сучасного інституціоналізму в умовах ринкового господарства особливого значення набуває правове забезпечення відносин власності. Три головні складові норми права власності - право володіння, право користування та право розпорядження - не тільки зумовлюють певний характер економічної взаємодії суб'єктів господарювання всіх рівнів, але й виступають як базові норми існування інституту ринку в цілому.

2. На початку трансформаційних перетворень в Україні набула поширення теза про автоматичне становлення конкурентного середовища та створення розвинутої ринкової економіки за умов швидкого розвитку приватизаційних процесів, формування інституту приватної власності. При цьому основну увагу держава зосередила виключно на темпах приватизації, її масовості, не беручи до уваги якісні зміни відносин власності. Практика господарювання довела, що це твердження було хибним. Масова "паперова" приватизація 1995-1998 рр. загострила проблему пошуку реальних власників - інвесторів, що зумовлювало б новий, раціональний характер відносин між "принципалом" та "агентом" в умовах ринку. Внаслідок цього і відбувся перехід до нового, "грошового" етапу приватизації.

3. Відсутність у промислових підприємств, що приватизувалися, реальних коштів, зокрема на потреби модернізації та технічного переоснащення виробництва, спричинило ефект зростання трансакційних витрат у довгостроковому періоді та, як наслідок цього, вразливість національної економіки до "енергетичних криз", тенденцію до загального зниження конкурентоспроможності українського виробництва.

4. Формування дієвого інституційного середовища для існування та розвитку інституту власності в Україні потребує зниження "ціни підкорення закону" та мінімізації трансакційних витрат у процесі приватизації, подальшого удосконалення у цьому напрямі соціально-правових норм, притаманних українському законодавству.

Література

1. Рибалкін В.О., Лазня І.В. Теорія власності. – К.: Логос, 2000. – 279 с.
2. С.Н. Баліна, В.Ф. Ущатовський. Правові основи приватизації в Україні та її захист від злочинних посягань. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 1999. – 160 с.
3. Право власності в Україні: Навч. посібник / О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, О.А. Підпригора та ін.; За заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової.

– К., Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.

4. Семенюк В.П. Розвиток корпоративного сектора економіки та корпоративного управління в Україні // Економіка і прогнозування. – 2005. - № 3. – С. 78-88.

5. Дементьев В.В. Экономика как система власти / Министерство образования и науки Украины. Донецкий национальный технический университет. – Донецк: Изд-во "Каштан", 2003. – 404 с.

6. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 416 с.

7. Реформи на Україні: ідеї та заходи / Під ред. Януша Ширмера і Девіда Снелбекера. – К.: Альтерпрес, 2000. – 220 с.

Статья поступила в редакцию 13.01.2006

Л.И. ТЕРТЫЧНАЯ, к.э.н.,

Приазовский государственный технический университет г. Мариуполь

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

В процессе трансформации экономики Украины к жизни возвращаются традиционные ценности капитала – предпринимательство и свобода его функционирования. Однако экономические процессы тесно взаимодействуют с социальными, политическими, правовыми, организационными, психологическими и другими преобразованиями в обществе. Научно-практическое обоснование стратегии социального развития и экономического роста Украины в настоящее время – одно из главных направлений реализации экономической мысли. Важной составной частью этой стратегии является создание качественно новых, необходимых на производстве и на рынке труда производительных способностей человека.

В границах этой статьи мы будем исследовать взаимосвязь между теорией человеческого капитала и трансформационными процессами в Украине. Эта задача в современных условиях особенно актуальна в результате действия таких факторов:

- общемировыми тенденциями повышения роли людей, их интеллекта, знаний, квалификации в экономическом росте, обеспечении конкурентоспособности как отдельных предприятий, так и страны в целом;
- ускорением НТП, быстрым распростра-

нением информационных технологий во всех сферах человеческой жизнедеятельности, особенно в сфере производства и распространения знаний;

– продолжительным кризисным социально-экономическим состоянием Украины, которое вызвало развитие отрицательных тенденций в воспроизводстве производительных сил людей;

– становлением рыночной экономики в стране и глобализационными процессами, которые усиливают конкуренцию (в т. ч. на рынке труда) вплоть до международного уровня.

Экономический рост в XX веке в индустриально развитых странах (включая Украину) сопровождался обострением социально-экономических разногласий, а нередко и глубокими кризисами. Это было обусловлено ограниченностью или исчерпанием естественных ресурсов, доминированием вещественных факторов развития производства, ориентацией на увеличение продукта и накопление богатства, приоритетностью количественных параметров над качественными, разбалансированностью научно-технических, экологических и социальных составляющих экономического роста. Кризис проявился в стагнационном воспроизводстве и

© Л.И. Тertyчная, 2006